

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ КОЛЕДЖ
Циклова комісія природничих дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

з науково-методичної
та навчальної роботи

« 04 » 09 О.Б. Жильцов
2017 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

АНАТОМІЯ, ФІЗІОЛОГІЯ І ГІГІЄНА

ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
(шифр і назва спеціальності)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА	
Ідентифікаційний код 02136554	
Начальник відділу моніторингу якості освіти	
Програма № <u>2267/17</u>	
<u>Свєт</u> (підпис)	(прізвище, ініціал)
« »	20 <u>17</u> -р.

Київ - 2017

Робоча програма Анатомія, фізіологія і гігієна дітей дошкільного віку
для студентів
спеціальності:
012 Дошкільна освіта

Розробник: Глухенька Людмила Миколаївна, викладач природничих дисциплін
Університетського коледжу.

Робочу програму схвалено на засіданні циклової комісії природничих дисциплін

Протокол від «29» серпня 2017 року № 1

Голова циклової комісії природничих дисциплін

(Підпис)

(Глухенька Л.М.)
(Прізвище ініціали)

© _____, 2017

© _____, 2017

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Напрямок підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів - 3	Спеціальність:	Нормативна
	012 Дошкільна освіта	
Модулів – 3		Рік підготовки:
Змістових модулів – 3		2-й
		Семестр
		3-й
Загальна кількість годин - 90	Освітньо-кваліфікаційний рівень: “молодший спеціаліст”	Лекції
		22 год.
		Практичні заняття
		8 год
		Семінарські заняття
		12 год.
		Самостійна робота
		30 год.
		Модульний контроль
	6 год.	
	Індивідуальні заняття	
	12 год.	
	Вид контролю: екзамен	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2		

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – розкрити анатомо-фізіологічні особливості організму людини в різні періоди онтогенезу, науково обґрунтувати заходи щодо збереження, зміцнення, розвитку і управління здоров'ям дітей дошкільного віку, створити стійку мотивацію щодо дбайливого ставлення до власного здоров'я, сформувати комплекс оздоровчих та гігієнічних умінь і навичок, здоров'язбережувальну компетентність.

Завдання курсу:

- ознайомлення з загальним закономірностями росту та розвитку дітей дошкільного віку, віковою періодизацією та критичними періодами розвитку;
- встановлення взаємозв'язку будови і функцій органів і систем органів організму людини;
- ознайомлення з віковими фізіологічними процесами, що відбуваються в організмів дітей;
- ознайомлення з біохімічними основами спадковості і мінливості, механізмами онтогенезу;
- визначення факторів, які впливають на здоров'я: біологічні задатки і можливості, соціальне середовище, екологічні умови;
- формування мотивації до корекції способу життя індивідом із метою закріплення здоров'я.

У студентів мають бути вироблені наступні предметні компетентності:

- здатність застосовувати анатомо-фізіологічні знання для пояснення життєдіяльності власного організму, профілактики захворювань, травматизму, шкідливих звичок;
- здатність застосовувати основні фізіологічні методи аналізу й оцінки стану організму людини, враховуючи вікові особливості дітей дошкільного віку;
- здатність застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей;

- сформованість ціннісного ставлення до власного організму і здоров'я та здоров'я інших людей; уміння протистояти шкідливим впливам соціо-природничого середовища;
- здатність застосовувати на практиці принципи біоетики, розуміння соціальних і екологічних наслідків своєї професійної діяльності;
- здатність планувати та організовувати навчання і роботу відповідно до вимог шкільної гігієни, безпеки життєдіяльності й охорони праці; складати та дотримуватися режиму дня відповідно до науково обґрунтованих гігієнічних і валеологічних рекомендацій;
- обізнаність в профілактиці різних захворювань, дотримання правил особистої гігієни.

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення навчальної дисципліни, становить 90 год., із них 22 год. – лекції, 12 год. – семінарські та 8 год. практичні заняття, 12 год. – індивідуальні, 30 год. – самостійна робота, 6 год. – модульний контроль.

Вивчення студентами курсу завершується складанням іспиту.

2. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків. Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Внутрішнє середовище організму (кров, лімфа).

Тема 1.

Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей.

Тема 2.

Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку дітей

Тема 3.

Вікові особливості крові і кровообігу.

Змістовий модуль 2.

Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Харчування дітей. Вікові особливості процесів виділення.

Тема 4.

Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи.

Тема 5.

Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Принципи оздоровчого харчування.

Тема 6.

Вікова фізіологія та гігієна сечовидільної системи. Шкіра.

Змістовий модуль 3.

Ендокринна система. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів. Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних закладах.

Тема 7.

Ендокринна система та її вікові особливості.

Тема 8.

Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів.

Тема 9.

Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних закладах.

3. Структура навчальної дисципліни

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин							
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Підсумковий контроль	Практичних	Семінарських	робота Індивідуальна	робота Самостійна
Змістовий модуль I.									
<i>Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків. Анатомія, вікова фізіологія опорно-рухової системи. Вікові особливості крові і кровообігу</i>									
1.	Тема 1. Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей	10	4	2		2			6
2.	Тема 2. Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку дітей	8	6	2			2	2	2
3.	Тема 3. Вікові особливості крові і кровообігу	10	8	4			2	2	2
	Модульний контроль	2			2				
	Разом	30	20	8	2	2	4	4	10
Змістовий модуль II.									
<i>Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Харчування дітей. Вікові особливості процесів виділення.</i>									
4.	Тема 4. Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи.	8	6	2		2	2		2
5.	Тема 5. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Харчування дітей	8	4	2		2			4
6.	Тема 6. Вікові особливості виділення. Шкіра	12	8	2			2	4	4
	Модульний контроль	2			2				
	Разом	30	20	6	2	4	4	4	10
Змістовий модуль III.									
<i>Залози внутрішньої секреції. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів. Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних закладах.</i>									
7.	Тема 7. Залози внутрішньої секреції. Вплив гормонів на ріст і розвиток організму	8	4	2			2		4
8.	Тема 8. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів	14	10	4		2	2	2	4
9.	Тема 9. Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних закладах	6	4	2				2	2
	Модульний контроль	2			2				
	Разом	30	20	8	2	2	4	4	10
	Разом за навчальним планом	90	60	22	6	8	12	12	30

Орієнтовна тематика реферативних досліджень з навчальної дисципліни

«Анатомія, фізіологія і гігієна дітей дошкільного віку»

1. Спадкові хвороби людини. Виявлення та рання діагностика хвороб у дітей. Медико-генетичне консультування.
2. Розвиток педіатрії в Україні. Внесок українських педіатрів в науку.
3. Проблеми здоров'я у сучасному суспільстві. Види, фактори, та критерії здоров'я. Рівні здоров'я. Причини погіршення здоров'я населення в Україні.
4. Статева культура як передумова репродуктивного здоров'я людини.
5. Проблема наркоманії. Класифікація наркотиків. Причини вживання наркотиків. Профілактика та лікування наркоманії.
6. Проблема пивного алкоголізму. Особливості жіночого та чоловічого алкоголізму.
7. Проблема ігроманії та вплив її на фізичний та психічний стан дитини.
8. Небезпечний вплив окультизму на духовний, психічний та фізичний розвиток людини.
9. Особливості розумової праці. Розумова і фізична працездатність дитини. Стомлення, його фізіологічна сутність і діагностика. Педагогічні основи подолання втоми.
10. Слухова сенсорна система: будова і функції. Вікові особливості слухового аналізатора.
11. Зорова сенсорна система: будова і функції. Вікові особливості зорового аналізатора.
12. Дотримання моральних норм, як необхідна умова здорового способу життя. Роль учителя у засвоєнні дитиною загальнолюдських духовних цінностей.
13. Стрес: різновиди, механізм виникнення, біологічне значення. Способи подолання негативної дії стресу.
14. Сон та його значення. Фази та види сну. Гігієнічні вимоги до організації сну дітей.
15. Типи вищої нервової діяльності. Гігієна нервової системи людини.
16. Розвиток рухів у дітей. Профілактика захворювань і травм опорно-рухового апарату дітей.
17. Імунітет та імунна система людини. Щеплення та вакцинація дітей. Поняття про алергію та алергени.

18. ВІЛ та СНІД: шляхи зараження, ознаки хвороби, профілактика та лікування.
Проблема ВІЛ / СНІДу в Україні.
19. Профілактика та перша допомога при серцево-судинних захворюваннях та кровотечах.
20. Хвороби дихальної системи та заходи запобігання їм.
21. Вітаміни та їх значення. Види вітамінів: водорозчинні та жиророзчинні. Способи збереження вітамінів у харчових продуктах.
22. Історія розвитку анатомії, фізіології та гігієни як наук біологічного циклу.
Українські вчені - анатоми.
23. Проблема старіння людини. Теорії старіння. Тривалість життя людини.
23. Недостатнє та надмірне харчування дітей та їх наслідки.
24. Інфекційні захворювання органів травної системи та їхня профілактика. Перша допомога при харчових отруєннях.
25. Зуби. Ріст та розвиток зубів. Хвороби зубів та їх профілактика у дітей.
26. Рудиментарні органи в організмі людини та їх значення.
27. Акселерація та ретардація організму. Теорії акселерації.

Навчально-методична карта дисципліни «Анатомія, фізіологія та гігієна дітей дошкільного віку»
Разом: 90 год., лекції – 22 год., семінарські заняття – 12 год., пр. роб – 8 год; індивідуальна робота – 12 год.,
самостійна робота – 30 год., підсумковий контроль – 6 год.

Модулі	Змістовий модуль I			Змістовий модуль II		
Назва модуля	Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків. Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку учнів. Вікові особливості крові і кровообігу			Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи. Дихання як спосіб оздоровлення. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Принципи складання добового раціону молодших школярів. Вікові особливості виділення.		
Кількість балів за модуль	92бал			87 бали		
Лекції	1	2	3-4	5	6	7
Теми лекцій	Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків	Вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку учнів	Особливості крові як тканини внутрішнього середовища. Вікові особливості крові і кровообігу.	Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи.	Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Принципи складання добового раціону харчування.	Вікові особливості процесів виділення. Шкіра
Теми лабораторних і семінарських занять	П.р.№ 1 Оцінювання фізичного розвитку дітей. Визначення функціонального віку школярів	Семінар № 1. Постава, її порушення та профілактика. Методика визначення фізичного розвитку дитини за зовнішнім оглядом	Семінар № 2. Вікові морфологічні та функціональні особливості серця і судин. Оцінка функціонального стану серцево-судинної системи Вимірювання артеріального тиску.	П.р. № 2. Оцінка функціонального стану дихальної системи Семінар №3. Газообмін у легенях і в тканинах. Регуляція дихання.	П.р. № 3.. Розрахунок фізіологічних потреб у харчових речовинах та енергії для людей різних вікових категорій	Семінар №4 Анатомія та вікова фізіологія травної системи та сечовидільної системи.
Тестові завдання	10 балів			10 балів		

Модульний контроль	25 балів	25 балів
Реферат	15 балів	
Самостійна робота	15 балів	15 балів

Модулі	Змістовий модуль III		
Назва модуля	Залози внутрішньої секреції. Вплив гормонів на ріст і розвиток організму. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів. Гігієна навчально-виховного Іруппово.		
Кількість балів за модуль	77 балів		
Лекції	8	9-10	11
Теми лекцій	Залози внутрішньої секреції. Вплив гормонів на ріст і розвиток організму.	Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів.	Гігієна навчально-виховного Іруппово в ЗОШ.
Теми лабораторних	Семінар №5 Вікові особливості розвитку функціонування ендокринних залоз.	І.р.№ 4. Діагностика типу нервової системи . Вивчення і рухливості нервових процесів під час групового обстеження Семінар №6. Механізм та умови виникнення рефлексів. Будова, функції та розвиток нервової системи.	
Тестові завдання	10 балів		
Модульний контроль	25 балів		
Самостійна робота	15 балів		
Підсумковий контроль	Екзамен (40 балів)		

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вікові особливості опорно-рухової системи людини. Постава, її порушення та профілактика.	2
2	Вікові морфологічні та функціональні особливості діяльності серцево-судинної системи.	2
3	Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи. Газообмін у легенях і тканинах. Регуляція дихання.	2
4	Анатомія та вікова фізіологія травної та сечовидільної систем.	2
5	Вікові особливості розвитку і функціонування ендокринних залоз.	2
6	Будова, функції нервової системи людини. Вікові особливості ЦНС.	2

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Оцінювання фізичного розвитку дітей. Визначення функціонального віку школярів.	2
2	Вивчення можливостей дихальної системи.	2
3	Розрахунок фізіологічних потреб у харчових речовинах та енергії для різних вікових категорій.	2
4	Діагностика типу нервової системи. Вивчення співвідношення першої і другої сигнальної систем.	2

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Кількість балів
1	Тема 1. Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків	6	5
2	Тема 2. Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку дітей	2	5
3	Тема 3. Вікові особливості крові і кровообігу	2	5
4	Тема 4. Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи	2	5
5	Тема 5. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Харчування дітей	4	5
6	Тема 6. Вікові особливості виділення. Шкіра	4	5
7	Тема 7. Залози внутрішньої секреції. Вплив гормонів на ріст і розвиток організму	4	5
8	Тема 8. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів	4	5
9	Тема 9. Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних закладах	2	5
	Всього	30	45

8. Самостійна робота

Змістовий модуль I

Вступ. Загальні закономірності росту та розвитку дітей і підлітків. Анатомія та вікова фізіологія опорно-рухової системи. Патології фізичного розвитку дітей. Вікові особливості крові і кровообігу

1. Будова та функції клітин та тканин.
2. Історія розвитку анатомії, фізіології та педіатрії. Методи дослідження анатомії та фізіології.
3. Вікові особливості м'язового апарату. Вплив фізичних вправ та трудової активності на ріст, розвиток та здоров'я дітей.
4. Порушення діяльності серцево-судинної системи. Профілактика захворювань серцево-судинної системи.
5. Імунітет та імунна система. Лімфатична система.

Змістовий модуль II

Анатомія та вікова фізіологія дихальної системи. Вікові особливості травлення, обміну речовин і енергії. Вікові особливості процесів виділення.

1. Вікові особливості процесів дихання. Регуляція дихальних рухів у дітей. Гігієна дихання. Мікроклімат навчальних приміщень.
2. Вітаміни. Способи збереження вітамінів в їжі.
3. Зуби, їх ріст та розвиток. Гігієна ротової порожнини.
4. Анатомія та фізіологія сечовидільної системи. Вікові особливості діяльності нирок.
5. Вікові особливості будови та функцій шкіри. Участь шкіри в теплорегуляції.

Змістовий модуль III

Залози внутрішньої секреції. Вплив гормонів на ріст і розвиток організму. Вікові особливості нервової системи, вищої нервової діяльності, аналізаторів. Гігієна навчально-виховного процесу в дошкільних установах.

1. Статеве дозрівання хлопчиків та дівчаток. Статеве виховання учнів.
2. Спинний мозок: будова, функції та розвиток.
3. Сон, його значення та види. Гігієнічна організація сну дітей в навчально-виховних закладах.
4. Зоровий аналізатор. Гігієна зору. Профілактика короткозорості та далекозорості у дітей.
5. Слуховий аналізатор. Гігієна органів слуху.

9. Методи навчання

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

- *Словесні*: лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.
- *Наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *Практичні*: вправи.

2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

10. Методи контролю

У процесі оцінювання навчальних досягнень студентів застосовуються такі методи:

- ***Методи усного контролю:*** індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, екзамен.
- ***Методи письмового контролю:*** модульне письмове тестування; реферат.
- ***Методи самоконтролю:*** уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

Шкала оцінювання

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання та професійного навчання
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання - незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ п/п	Вид діяльності	Кількість годин	Розрахунок	Загальна сума за видами діяльності
1.	Відвідування лекцій	22	11 × 1	11 балів
2.	Відвідування семінарських та практичних занять	20	10 × 1	10 балів
3.	Практична робота	4	4 × 10	40 балів
4.	Робота на семінарах	6	(6 × 10)/2	30 балів
5.	Підготовка реферату	1	1 × 15	15 балів
6.	Виконання поточних контрольних робіт	3	3 × 10	30 балів
7.	Виконання МКР	3	3 × 25	75 балів
8.	Виконання самостійної роботи	9	9 × 5	45 балів
Підсумковий рейтинговий бал			Коефіцієнт 4,26	256

11. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота									Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2			Змістовий модуль 3			40	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9		
92			87			77				

12. Методичне забезпечення

1. Опорні конспекти лекцій.
2. Навчальні посібники.
3. Робоча навчальна програма.
4. Збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів.
5. Засоби підсумкового контролю (комп'ютерна програма тестування, комплект друкованих завдань для підсумкового контролю).
6. Завдання для ректорського контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Анатомія, фізіологія і гігієна дітей дошкільного віку».

13. Очікувані результати:

- сформованість у майбутнього вихователя дитячих навчальних закладів ціннісного ставлення до власного організму і здоров'я та здоров'я інших людей; уміння протистояти шкідливим впливам соціо-природничого середовища;
- обізнаність студентів щодо генетичних механізмів онтогенезу;
- розуміння студентами закономірностей росту і розвитку дітей дошкільного віку, особливостей процесів дихання, кровообігу, травлення, обміну речовин, терморегуляції, виділення, функціонування нервової та ендокринної систем, їхній взаємозв'язок;
- встановлення взаємозв'язку організму з навколишнім середовищем і фактори, що зберігають та порушують здоров'я;
- розуміння студентами складових і факторів формування здорового способу життя;
 - уміння застосовувати теоретичні знання для пояснення фізіологічних, біохімічних, генетичних процесів, що відбуваються в організмі дитини дошкільного віку;
 - уміння пояснювати зв'язок між будовою і функцією органів та систем органів людини з урахуванням вікових особливостей дитячого організму;
 - готовність студентів використовувати науково обґрунтовані гігієнічні рекомендації з організації навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах, режиму дня і відпочинку, харчування дітей, обладнання, планування і благоустрою дитячих садків;
 - уміння визначати основні чинники формування здорового способу життя; пояснювати шкідливість впливу факторів ризику на здоров'я людини;
 - здатність встановлювати етапи, найбільш чутливі до педагогічних впливів, направлених на розвиток сприймання, уваги і пізнавальних процесів дітей дошкільного віку.

14. Рекомендована література

Основна

1. Антонік, В. І. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Антонік, І. П. Антонік, В. Є. Андріанов. - Київ : Професіонал ; Київ : Центр учбової літератури, 2009. - 336 с.
2. Коляденко Г.І. Анатомія людини : підручник для студ. природ. спец. вищ. пед. навч. закладів / Г. І. Коляденко ; М-во освіти і науки України. - 6-те вид. - Київ : Либідь, 2014. - 384 с.
3. Маруненко І. М. Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни : курс лекцій / І. М. Маруненко, Є. Неведомська, В. І. Бобрицька ; М-во освіти і науки України, Київський міський педагогічний університет імені Бориса Грінченка. - 2-е вид. - Київ : Професіонал, 2006. - 480 с.
4. Помогайбо, В. Основи антропогенезу : підручник / В. Помогайбо, А. Петрушов, Н. Власенко. - Київ : Академвидав, 2015. - 142 с. –
5. Сидоренко, П. І. Анатомія та фізіологія людини : підручник / П. І. Сидоренко, Г. О. Бондаренко, С. О. Куц. - Київ : Медицина, 2015. - 199 с.

Додаткова

1. Осипенко, Г. А. Основи біохімії м'язової діяльності: навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів фіз. виховання і спорту / Г. А. Осипенко. - Київ : Олімпійська література, 2007. - 198 с.
2. Помогайбо, В. М. Анатомія та еволюція нервової системи : навчальний посібник / В. М. Помогайбо, О. І. Березан. - Київ : Академвидав, 2013. - 158 с.
3. Тарасюк В.С. Ріст і розвиток людини : підручник для студ. вищ. медич. навч. закл. / В. С. Тарасюк [та ін.] ; ред.: В. С. Тарасюк, І. Ю. Андрієвський. - Київ : Медицина, 2008. - 400 с. : табл., мал.
4. Чижик В. В. Спортивна фізіологія : навчальний посібник для студентів / В. В. Чижик ; наук. ред. М. Макаренко ; худ. ред. Ю. Черняк ; рецензент Г. В. Коробейніков ; рецензент В. С. Лизогуб ; ред., рецензент М. В. Макаренко ; Міністерство освіти і науки України, Луцький інститут розвитку людини Університету "Україна", Херсонський державний університет. - Луцьк : Твердиня, 2011. - 256 с.

15. Інформаційні ресурси

1. Аносов В.Х., Хоматов Н.Г., Сидоряк В.Г. Вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: [Електронний ресурс] – Режим доступу: lib.mdpu.org.ua/.../anosov_vkh_khomatov_ng_sidorjak_vkova_fzologja_z_osnovami_s_hklnn_ggni.html .
2. Антонік В. І., Антонік І. П., Андріанов В. Є. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: [Електронний ресурс] – Режим доступу: chtyvo.org.ua/.../Anatomiiia_fiziolohiia_ditei_z_osnovamy_hihiieny_ta_fizychnoi_kultury.pdf